

Vývoj českého cukrovarnického průmyslu po druhé světové válce

DEVELOPMENT OF CZECH SUGAR INDUSTRY AFTER SECOND WORLD WAR

Roman Rozlivka, Jaroslav Dokoupil – Západočeská univerzita v Plzni

Tento článek bude zaměřen na vliv společenských změn na vývoj cukrovarnického průmyslu v Česku, který má zde bohatou historii. Již počátkem 19. století byly zakládány první manufakturní cukrovary, první průmyslový cukrovar vznikl v roce 1829 v Kostelním Vydří. Cukrovar v Dobrovici, jenž vznikl v roce 1831, je v provozu stále, jedná se o největší cukrovar u nás, nejstarší v Evropě (1). V meziválečném období se z českých zemí stala cukrovarnická evropská velmoc, Češi byli rovněž světovými experty na výrobu strojů používaných v cukrovarnictví. Rozvoj zastavila až druhá světová válka (2). Článek si klade za cíl zmapovat právě poválečné období let 1945 až 1989.

Vliv politických změn v letech 1945 až 1950

Další vývoj cukrovarnictví byl silně ovlivněn politickým děním po roce 1945. Tehdejší prezident Edvard Beneš vydal v roce 1945 dekrety (soubor právních norem), které měly obnovit ústavní zřízení naší země v době, kdy ještě nebylo ustaveno Prozatímní Národní shromáždění (3). Prezident Beneš vydal 24. 10. 1945 dekret č. 101/1945 Sb., *Dekret presidenta republiky o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského* (4), kterým velké průmyslové cukrovary znárodnil. Kritéria pro znárodnění byla různá (buď dle velikosti podniku, nebo objemu produkce), o všem měl rozhodovat ministr výživy ve veřejném zájmu. V dekretu Beneš také ustanovil, že zakládat nové podniky v znárodněných odvětvích může pouze stát.

Komunistická strana Československa dokázala využít vládní krize, neexistence opozice i poválečných nálad československého

obyvatelstva sympatizujícího se Sovětským svazem – symbolem jejich osvobození – k tomu, aby se v roce 1948 při únorovém státním převratu dostala k moci (5). Pod její taktovkou se odehrávaly další ekonomické změny; základem pro další zestátnění zbývajících cukrovarů se stal zákon č. 115/1948 Sb. vydaný v dubnu (*Zákon o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru*) (6). Na něj totiž navazovala vyhláška ministryně výživy ze dne 3. 6. 1948, *o znárodnění dalších cukrovarů a rafinerií cukru* (7), ve kterém bylo jmenováno 30 cukrovarů v Čechách, kterých se znárodnění týkalo. Jednalo se především o malé rolnické cukrovary. Institut znárodnění byl právně zakotven a potvrzen také květnovou ústavou vydanou jako Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. (*Ústava Československé republiky*), který odrážel komunistické ideologie. V článku XII je totiž uvedeno, že „*hospodářská soustava Československé republiky je založena na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví.*“ (8)

Cukrovarnictví v letech 1950 až 1970

Po znárodnění cukrovarů nedokázal český cukrovarnický průmysl držet krok s tehdejšími zejména západoevropskými trendy – rychle zvyšovat zpracovatelské kapacity a snižovat přitom počet cukrovarů (2). Pro bližší nástin vývoje cukrovarnictví v Česku je zde uvedena tab. I., která zahrnuje data z pětiletých cyklů v letech 1946 až 1970. Od 50. do 70. let se trvale snižovala sklizňová plocha řepy, zvětšovaly se však výnosy, ačkoliv cukernatost postupně klesala a snižoval se pozvolna také počet cukrovarů. Produkce bílého cukru se sice do poloviny 60. let

Obr. 1. Dobový agitační plakát (50. léta)

Tab. I. Vývoj českého cukrovarnického průmyslu v pětiletých cyklech (1946–1970) (14)

Období	Plocha cukrové řepy (ha)	Výnos řepy (t·ha ⁻¹)	Cukernatost (%)	Výroba bíl. cukru (t)	Počet cukrovarů
1946–1950	152 829	21,88	18,13	496 577	91
1951–1955	178 541	24,28	17,85	572 274	85
1956–1960	171 238	26,42	17,31	631 497	80
1961–1965	168 766	28,42	17,19	660 820	76
1966–1970	142 874	35,51	15,15	573 922	70

zvyšovala, ale poté se v navazujícím pětiletém cyklu snížila o 13,2 %. Neustálý pokles cukernatosti řepy svědčí o snižující se kvalitě osiva.

Příčinu stavu lze hledat v politickém nastavení a prioritách vládnoucích komunistů, kteří vyznávali centrálně plánované hospodářství, o investicích tedy bylo rozhodováno na centrální úrovni. Vznikaly tzv. pětiletky, jednalo se o ekonomickou koncepci, podle které mělo být řízeno kompletní hospodářství. V první pětiletce (1949–1953) byl upřednostňován těžký a chemický průmysl, v dalších pětiletkách vládní investice stále proudily spíše do chemického průmyslu. Celkový objem investic se však ke konci období snižoval z důvodu ekonomické udržitelnosti, bylo provedeno několik ekonomických reforem (9).

Další příčinou stavu cukrovarnictví byla separace zemí východního bloku, které si svůj trh chránily, avšak v důsledku se do těchto zemí nedostávaly technologické novinky (10). Čím dál zastaralejší a opotřebovanější cukrovarny nemohly vykazovat ekonomicky příznivé výsledky, jednak kvůli své snižující se úrovni, a také v důsledku klesající cukernatosti řepy; potíže však působila i socializace zemědělství (obr. 1.). Dodávky řepy do cukrovarů se vytvořeným plánům vymykaly a probíhaly často nárazově, navíc se cukrová řepa do cukrovarů dostávala velmi znečištěná (11). Další ranou pro náš průmysl byl jednak přesun cukrovarnického strojírenství do Polska v rámci RVHP (Rada vzájemné hospodářské pomoci), a pak také orientace na export do SSSR (2).

Vývoj po roce 1970

V 70. letech byly největšími dovozními trhy cukru vyspělé státy jako USA, Japonsko a Kanada, proto orientace na export do Sovětského svazu pochopitelně nebyla šťastná. Tyto západní trhy se vyznačovaly nízkou až nulovou elasticitou cen, tedy změna ceny cukru nevyvolala změnu v dovozu či ve spotřebě, jelikož v těchto zemích byl cukr součástí zejména nealkoholických nápojů, a korporáty zajímal spíše konkurenční boj, než cena za surovinu. Celosvětový vývoj cen cukru je doložen obr. 2., ceny jsou uvedeny v amerických dolarech za libru cukru (cca 0,45 kg). V roce 1974 a 1980 došlo k prudkému nárůstu ceny, meziročně o 282, resp. 87 %. Světový trh se však postupem let měnil a hlavními odběrateli cukru se staly ke konci 80. let spíše rozvojové země s vyšší cenovou elasticitou (12).

Směr, kterým se cukrovarnický průmysl ubíral, dokládá i fakt, že zatímco v roce 1970 bylo v provozu 65 cukrovarů s denní kapacitou 1 157 t řepy, v roce 1989 byly cukrovarny schopny zpracovat 1 362 t řepy denně, jejich počet klesl na 52. V západní Evropě však tou dobou byla denní zpracovatelská kapacita více než 10 tis. t denně. V tab. II. je vidět, že se plocha pro pěstování cukrovky do 80. let zvyšovala a poté začala klesat, zlepšily se však výnosy řepy, avšak zdaleka ne dostatečně. V pěstování řepy proto naše země v porovnání s jinými zaostávala – ke konci období byl výnos bílého cukru 3,5 t·ha⁻¹, ve státech vyspělejších výnosy přesahovaly 8 t·ha⁻¹. Důvodem rozdílu jednak byl nedostatek kvalitního osiva a také techniky používané ke sklizni (2). Výroba cukru se sice celkově v období let 1971 až 1985 zvýšila, ale v následujícím období opět klesla.

Pokud jde o vládní politiku, v tehdejším Československu pokračoval v 70. letech koncept pětiletok opětovným zvyšováním vládních investic, a to zejména do palivoenergetické oblasti (9), vznikaly nové elektrárny na hnědé uhlí i elektrárny jaderné (13).

Tab. II. Vývoj českého cukrovarnického průmyslu v pětiletých cyklech (1971–1990) (14)

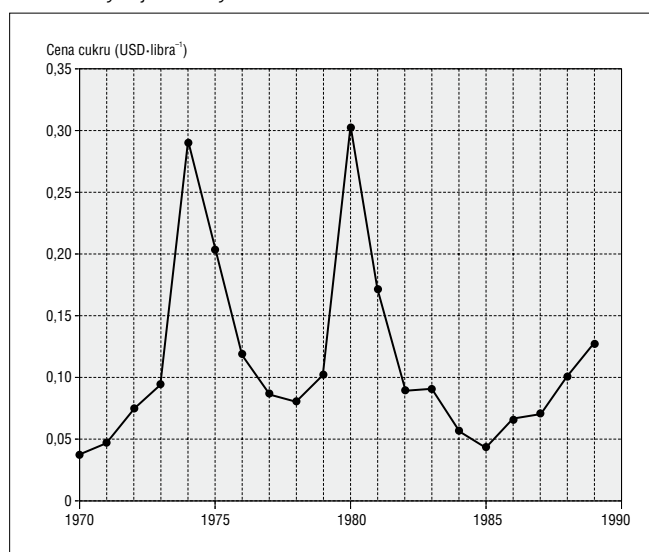
Období	Plocha cukrové řepy (ha)	Výnos řepy (t·ha ⁻¹)	Cukernatost (%)	Výroba bíl. cukru (t)	Počet cukrovarů
1971–1975	145 501	32,92	15,20	496 135	61
1976–1980	154 599	33,00	14,34	539 295	59
1981–1985	150 548	35,56	14,56	569 149	55
1986–1990	126 179	36,19	15,13	532 670	50

Ekonomická situace obyvatel se sice zlepšila, ale podmínky v cukrovarnickém průmyslu byly na počátku 70. let již neúnosné. Proto cukrovarnický státní koncern, zahrnující i oborový výzkum a vývoj, měl za cíl pokrýt nevyhnutelnou modernizaci cukrovarů. Cílové destinace exportu (tedy SSSR a země východního bloku) představovaly nenáročný trh, proto nebyl vyvíjen dostatečný tlak na kvalitu produkce (2).

Zlom přinesla až léta osmdesátá (obr. 3.), kdy mělo dojít k celkové rekonstrukci některých cukrovarů a ke zvýšení jejich výrobní kapacity. Byla to nutná reakce na neutěšený stav českého cukrovarnictví v porovnání s jinými zeměmi a zčásti zřejmě také na rostoucí cenu cukru. Proto bylo nezbytné výrobu zefektivnit. Kromě toho byla v roce 1988 zahájena reorganizace cukrovarnického průmyslu (2). K některým plánovaným přestavbám cukrovarů již nedošlo, v 80. letech bylo ekonomické prostředí značně nestabilní, hospodářství procházelo krizí, vzrůstala zadluženost Československa a projevovaly se potíže při zásobování vnitřního trhu. Země stále více zaostávala ve všech směrech, ekonomika rostla pomaleji, výrobky z velké míry nebyly schopny kvalitou uspět na mezinárodních trzích v porovnání s konkurencí z vyspělejších států.

Reforma v roce 1987 umožnila drobné podnikání, v zemědělství byla schválena přidružená výroba, což znamenalo, že JZD mohlo začít vyrábět produkty, které byly předmětem zvýšené poptávky, jako například pneumatiky či počítače (13). Tento

Obr. 2. Vývoj světových cen cukru v letech 1970–1989

Pramen: Macrotrends (15); vlastní zpracování

fakt další rozvoj cukrovarnického průmyslu prakticky zastavil, plocha vymezená pro pěstování řepy se ke konci 80. let snížila, produkce cukru klesla a snížil se také počet cukrovarů, které byly v provozu.

Souhrn

V článku byl čtenář seznámen s vývojem českého cukrovarnického průmyslu v období let 1945 až 1989. Jak se ukázalo, největší dopad (na do té doby prosperující ekonomiku a rozvinuté cukrovarnictví) měly politické změny, které se po druhé světové válce odehrály. S nástupem totalitního režimu byly cukrovary nejdříve znárodněny a poté začala být upřednostňována jiná odvětví průmyslu, zejména těžkého, chemického a energetického. Hlavním exportním trhem se stal Sovětský svaz a země východního bloku, které představovaly nenáročného spotřebitele. Nebyl zde tlak na kvalitu produkce, vládní investice cukrovarnictví prakticky opomíjely, a to bylo nuceno řešit modernizaci v 70. letech na nevládní úrovni, což se částečně dařilo. V 80. letech už centrální koncepty (pětiletky) s přestavbami cukrovarů počítaly, avšak v důsledku pádu komunismu je nebylo možné vždy dokončit.

Klíčová slova: cukrovarnický průmysl, politické změny, Sovětský Svaz, Československo, vývoj po druhé světové válce.

Literatura

1. GEBLER, J.: *Pobled do vývoje cukrovarnictví* [online]. Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, 2011, [online] <https://kuhv.vscht.cz/files/uzel/0017043/Pohled%20do%20v%C3%BDvoje%20cukrovarnictv%C3%AD.pdf>; redirected, cit. 25. 4. 2019.
2. BARTOŠEK, J.: *Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci: fenomén českého hospodářství v 19. a 20. století*. Praha: NZM, 2011, Prameny a studie, s. 24–25, ISBN: 978-80-86874-36-4.
3. *Dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneše*. Parlament České republiky – Poslanecká sněmovna, 2019, [online] <https://www.psp.cz/docs/laws/dek/>, cit. 25. 4. 2019.

4. *Dekret č. 101/1945 Sb. Zákony pro lidi*, 2019, [online] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-101>, cit. 25. 4. 2019.
5. PÁLKA, A.: *Komunisté při převratu v roce 1948 těžili z poválečných změn*. Právo21, Masarykova univerzita v Brně, 13. 4. 2018, [online] <https://pravo21.online/domov-a-svet/komuniste-pri-prevratu-v-roce-1948-tezili-z-povalecnych-zmen>, cit. 25. 4. 2019.
6. *Zákon č. 115/1948 Sb. Zákony pro lidi*, 2019, [online] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-115>, cit. 25. 4. 2019.
7. *Vyhláška ze dne 3.6.1948 o znárodnění dalších cukrovarů a rafinerií cukru*. Epravo.cz, 2019 [online] <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=18231&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>, cit. 25. 4. 2019.
8. *Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Zákony pro lidi*, 2019, [online] <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-150>, cit. 25. 4. 2019.
9. *Pětiletky – plánování ekonomiky*. Totalita.cz, 2019, [online] <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/petiletky.php>, cit. 25. 4. 2019.
10. BAVOROVÁ, M.: Influence of policy measures on the competitiveness of the sugar industry in the Czech republic. *Agricultural Economics (AGRICECON)*, 49, 2003, s. 266–274, [online] <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/59373.pdf>, cit. 25. 4. 2019.
11. ČÍŽ, K.: Historie a tradice výroby cukru na území České republiky. *Listy cukrov. řepař.*, 122, 2006 (7–8), s. 207–211.
12. HANNAH, A. C.: The World Sugar Market and Reform. *Fiji/FAO Asia Pacific Sugar Conference*, 1997, [online] <http://www.fao.org/3/x0513e/x0513e09.htm>, cit. 25. 4. 2019.
13. Krizi měla ekonomika v socialistickém Československu jen jednu. Trvala ale čtyřicet let. *ČT24.cz*, 17. 9. 2018, [online] <https://ct24.ceskatelevize.cz/ekonomika/2593972-krizi-mela-ekonomika-v-socialistickem-ceskoslovensku-jen-jednu-trvala-ale-ctyricet>, cit. 25. 4. 2019.
14. Statistika komodity cukrovka-cukr v ČR. *Cukier, Skrobia, Biopaliwo – Cukr, škrob, biopaliwo – 2018*. Slubice: Bartens, s. 45.
15. *Sugar Prices – 37 Year Historical Chart*. Macrotrends, 2019, [online] <https://www.macrotrends.net/2537/sugar-prices-historical-chart-data>, cit. 25. 4. 2019.

Rozlivka R., Dokoupil J.: Development of Czech Sugar Industry after Second World War

The article acquaints the readers with the development of the Czech sugar industry in the period from 1945 to 1989. As it turned out, the political changes that took place after World War II had the greatest impact on the then prosperous economy and developed sugar industry. With the onset of the totalitarian regime, sugar factories were first nationalized and then other industries, particularly heavy, chemical and energy, were favored. The main export market was the Soviet Union and the Eastern Bloc countries, which were undemanding consumers. There was no pressure on the quality of production, government investment in sugar industry practically neglected, while this industry was forced to tackle modernization in the 1970s at a non-governmental level, which was partially successful. In the 1980s, the central concepts (five-year plans) finally included the rebuilding of sugar refineries, but due to the fall of communism they could not always be completed.

Key words: sugar industry, political changes, Soviet Union, Czechoslovakia, development after World War II.

Obr. 3. Plnění pytlů cukrem (80. léta)

Kontaktní adresa – Contact address:

Ing. Roman Rozlivka, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta ekonomická, Katedra geografie, Univerzitní 2732/8, 301 00 Plzeň 3, Česká republika, e-mail: r.rozlivka@gmail.com